

NYELV **VILÁG**

A BUDAPESTI GAZDASÁGI EGYETEM
IDEGEN NYELVI ÉS KOMMUNIKÁCIÓS INTÉZETÉNEK
SZAKMAI KIADVÁNYA

21

2018

Szerkesztőbizottság

Barthalos Judit, Fűkőh Borbála, Dr. Hegedüs Gyula, Hukné Dr. Kiss Szilvia,
Dr. Kéri András, Lehr Emma, Szendrői Ildikó

Főszerkesztő

Dr. Kéri András

Technikai szerkesztő

Deák Gabriella

Szerkesztőség címe:

1054 Budapest, Alkotmány u. 9-11.

ISSN 1786-0636

Felelős kiadó: Dr. Csillag Sára

Készült a BGE Külkereskedelmi Kar házi nyomdájában.

Formátum: A/4

Ívszám: A/5

Példányszám: 250

Multilexikális egységek az olasz nyelvben

FODORNÉ BENE KATA
KKK

A köznyelvre és a szakmai nyelvhasználatra (Fóris 2005: 59, Heltai 2014:101) egyaránt jellemző a többszavas kifejezések gyakori használata. Ezek a multilexikális egységek az olasz nyelvben (pl. *scala a chiocciola* 'csigalépcső', *numero verde* 'zöld szám', *applicare misure* 'intézkedést foganatosít', *anno fiscale* 'pénzügyi év') szerkezetük alapján a szintagmákhoz hasonlóak, azonban a disztribúciós kritériumok és az alkotóelemeik közti kohézió alapján az egyszerű szavakkal egyenértékűek.

Polirematiche¹ kifejezések

A többszavas szerkezeteket a vonatkozó olasz nyelvű szakirodalom tárgyalja a **kollokációk** kapcsán (vö: Konecny), ugyanakkor ezeket a több tagból álló, összetett lexémákat pl. *macchina da scrivere* 'írógép', *buco nero* 'fekete lyuk', *carta di credito* 'hitelkártya', *anima gemella* 'rokonlélek', *terzo mondo* 'harmadik világ', *dare una mano* 'segíteni', *a buon mercato* 'olcsón', *acqua e sapone* 'természetes, kozmetikumokat nem használó', *per lo più* 'többnyire, legtöbbször', *mamma mia* 'jaj! Uramisten!', *dare retta* 'meghallgat, odafigyel', *tirare le cuoia* 'meghal, elpatkol', *vedere rosso* 'dültől elvakult' stb. számos szerző a kollokációktól elkülönítve, a **komplex lexémák** (lessemi complessi) (Casadei 2003) vagy az ún. **polirematiche szavak/ kifejezések** (parole/espressioni polirematiche)² kategóriájaként említi (Voghera 2004, Squillante 2016). Az polirematica elnevezést Tullio de Mauro (1999) használta először a GRADIT³-hoz írt bevezető tanulmányában.

Polirematica vagy kollokáció?

A komplex lexémákat vagy másnéven polirematiche kifejezéseket elkülöníteni a szintén több szóból álló kollokációktól igen bonyolult feladat. Rendszerint a polirematiche kifejezésekre szemantikailag jellemző a kompozicionalitás hiánya (Casadei 2003: 127), hiszen gyakran átvitt értelmű a jelentésük, pl. *patata bollente* 'nehéz ügy' (szó szerinti jelentése 'forró krumpli'), *vedere rosso* 'feldühödni' (szó szerint 'pirosat látni'). Ez a metaforikus jelentés viszont hiányzik a szaknyelvi kifejezéseknél, amelyek szintén a komplex lexémákhoz tartoznak: pl. *prodotto interno lordo* 'bruttó nemzeti termék', *nicchia di mercato* 'piaci rés' és számos általános köznyelvi kifejezésnél is, pl. *sedia a rotelle* 'kerekeszék' vagy *giacca a vento* 'széldzseki'. Egyértelmű tehát, hogy nem lehetséges pusztán szemantikai kritériumok alapján megkülönböztetni a kollokációkat a polirematiche kifejezésektől.

A kollokációk és a polirematiche közti különbség inkább az utóbbiakra jellemző erős szintagmatikai és paradigmataikai kohézióban rejlik (Masini 2011). A polirematiche kifejezések alkotóelemeit ugyanis nem lehet szinonimával helyettesíteni (*giacca a vento*, **giubbotto a vento* 'széldzseki'), ragozásukon módosítani (*carta da parati*, *carta da parato 'tapéta') vagy más szavakat a szerkezet tagjai közé beszúrni (*casa editrice famosa*, **casa famosa editrice* 'híres kiadó'). Ezen kívül nem lehet a polirematiche alkotóelemeinek sorrendjét megváltoztatni (*gioco di carte* 'kártyajáték', **è di carte quel gioco*) és nem lehet pronominalizálni az egyes részeit (*dare una mano* 'segíteni' **che cosa hai dato? una mano*).

¹ A polirematico melléknév jelentése a görög eredetű poli- ('sok') és rema ('szó') alapján: 'több szóból álló'

² A cikkben szinonimaként használom a polirematiche, polirematiche szavak/kifejezések, multilexikális egységek és komplex lexémák elnevezéseket.

³ GRADIT=Grande dizionario italiano dell'uso

Megkülönböztető tulajdonság lehet továbbá, hogy a kollokációk kevésbé lexikalizálódnak, azaz a szerkezetüket érinthetik szintaktikai típusú változtatások, míg a komplex lexémák esetében ilyen szerkezeti módosítások nem realizálódnak. A *bandire un concorso* 'pályázatot kiír' kifejezés ily módon a kollokációk közé sorolható, mivel a *concorso* bázis az adott jelentés kifejezésére választja ki a *bandire* igei kollokátort, amely nem helyettesíthető más, hasonló jelentésű igével (tehát paradigmatikailag nem változtatható), azonban a szerkezet szintaktikailag módosítható: passzivizálható (*è stato bandito un concorso*) 'ki lett írva egy pályázat'; be lehet ékelni egyéb szavakat a szerkezet tagjai közé (*hanno bandito molti concorsi* 'sok pályázatot írtak ki'); lehet pronominalizálni egyes részeit (*che cosa hanno bandito? un concorso*) stb.

Eltérő intenzitású kohézió

A polirematiche és a kollokációk tulajdonságait vizsgálja Squillante (2016) is, aki a több szóból álló kifejezéseket (espressioni di più parole) két, jól elkülöníthető csoportra osztja, melyeket a többszavas kifejezések kontinuumának két végén helyez el. A megkülönböztetés alapja az alkotóelemek között létrejövő kohézió intenzitásának mértéke. Squillante (2016: 10) szerint az olyan példában, mint *fai da te* 'csináld magad, barkácsolás' jóval nagyobb mértékű kohézió tapasztalható a kifejezést alkotó szavak között, mint pl. a *sfatare un mito* 'megcáfol egy mítoszt' vagy a *capelli castani* 'gesztenyebarna haj' példák esetén; utóbbi kifejezéseknél a szavak együtt előfordulása csupán preferenciális, míg az első példánál kötelező jelleggel bír.

A Squillante (2016: 10-11) által elkülönített két kategória egyike az ún. **polirematiche** (pl. *fai da te* 'barkácsolás'), tehát azok a többszavas kifejezések, amelyek esetében egy meghatározott jelentés kifejezéshez, az adott szavaknak szükségszerűen össze kell kapcsolódnia. A másik csoportba a **kollokációk** (pl. *sfatare un mito* 'megcáfol, ledönt egy mítoszt') tartoznak, amelyek a használat során jelentős mértékben rögzültek, de nem csupán egyetlen lehetséges formában megjelenő szókapcsolatok: esetükben az alkotóelemek összekapcsolódása csupán preferenciális, nem kötelező (vö: *distruggere un mito* 'lerombol/ledönt egy mítoszt', *sfatare una leggenda* 'megcáfol egy legendát').

Polirematiche: szavak vagy szintagmák?

Ezek a szerkezetek, jóllehet több elemből állnak, tulajdonságaik alapján mégis inkább az egyszerű szavakhoz hasonlatosak és nem a szintaktikai szerkezetekhez. A polirematiche szókombinációkra nem alkalmazható több, a szintagmákra alkalmazható szintaktikai szabály (l. fent). Néhány polirematiche egybe is írható, pl: *per lo meno* → *perlomeno* 'legalábbis', *pesce palla* → *pescepalla* 'gömbhal'; ez a tulajdonságuk is arra utal, hogy inkább a szavakkal mutatnak rokon viselkedést és nem a szintagmákkal. Ha ezeknek a kifejezéseknek a szemantikáját tanulmányozzuk, rögtön feltűnik, hogy soknak közülük nem lehet megfejteni a jelentését az alkotóelemekből, tehát jelentésük nem kompozicionális. Ennek oka lehet akár egy metaforizációs folyamat, pl. *tirare le cuoia* 'meghal', akár egy speciálisabb jelentés kialakulása *tetto apribile* 'felfnyitható tető, azaz napfénytető autón'.

Szintén az egyszerű szavakkal rokonítja a többszavas kifejezéseket az a tulajdonságuk, mely szerint az összes nyelvtani kategóriára találunk példát közöttük (Casadei 2003: 125): főnevek *scala mobile* 'mozgólépcső', *patata bollente* 'kényes, nehéz ügy', *macchina da scrivere* 'írógép'; igék *fare il punto* 'meghatároz, összegez, egyértelművé tesz', *dare retta* 'hallgatni vkire', *tirare le cuoia* 'meghalni', *vedere rosso* 'dűhtől elvakultnak lenni'; melléknevek *a buon mercato* 'olcsó', *alla mano* 'kedves, segítőkész', *mordi e fuggi* 'futólagos'; határozószók *a bruciapelo* 'váratlanul', *mano a mano* 'apránként, szép sorjában'; prepozíciók *a causa di* 'miatt', *di fronte a* 'előtt'; indulatszók *per carità*, 'az ég szerelmére!', *mamma mia* 'Jaj!, Uramisten!'.

A sokféle példa alapján megállapítható, hogy a polirematiche, azaz a komplex lexémák létrejötté tulajdonképpen a szókincs bővítési folyamatok egyik lehetséges típusa, hasonlatos az összetett szavak, a képzett szavak létrejöttéhez. Erre utal az a tény is, hogy rengeteg a többszavas kifejezés a szaknyelvi terminológiában, előfordulnak olyan tudományágak, amelyek szókincsében gyakorlatilag több a polirematiche, mint az egyszerű szó (a GRADIT fizikából 1642 egyszerű szót tartalmaz, miközben 2468 polirematiche szót, pl. *campo di forza* 'erőtér', *gabbia di Faraday* 'Faraday-kalitka' (Casadei 2003: 126).

Konklúzió

Összegzésként megállapítható, hogy a polirematiche kategóriába sorolt példák igen sokszínű, heterogén csoportot alkotnak, éppen ezért nehezen megkülönböztethetőek az összetett szavaktól (*pesce palla, pescepalla* 'gömbhal'), a kollokációktól (*bandire un concorso* 'pályázatot kiírni') vagy egyéb lexikálisan rögzült, konvencionális szerkezettől (*lasso di tempo* 'időtartam', *tragica scomparsa* 'tragikus halál', *distinti saluti* 'megkülönböztetett üdvözzettel') és a metaforikus szerkezetektől (*essere un leone* 'oroszlánnak, azaz bátornak lenni'). A polirematiche kifejezések fontos jellemzője ugyanakkor, hogy minden esetben besorolhatóak egy adott szófajba. Jellemző szemantikai tulajdonságuk, elsősorban az átvitt értelmű példák esetén, a jelentés kompozicionalitásának hiánya, pl. *patata bollente* 'kínos, nehéz ügy', *vedere rosso* 'dühtől elvakultnak lenni', *luna di miele* 'nászút'. A legtöbb konkrét értelmű szaknyelvi, és számos köznyelvi komplex lexéma jelentése teljes mértékben kompozicionális, mégis ide lehet sorolni őket, mivel egy speciális referens pontos megnevezésére szolgálnak (*morbo di Alzheimer* 'Alzheimer-kór', *prodotto interno lordo* 'bruttó hazai termék', *macchina da scrivere* 'írógép', *sedia a rotelle* 'kerekeszék').

Felhasznált irodalom

- Casadei Federica (2003): *Lessico e semantica*. Carocci editore, Roma.
- De Mauro Tullio (1999): Introduzione. In: *GRADIT – Grande dizionario italiano dell'uso vol. 1*. UTET, Torino.
- Fóris Ágota (2005): *Hat terminológiai lecke, Lexikográfia és terminológia kézikönyvek 1*. Lexikográfia Kiadó, Pécs.
- Heltai Pál (2014): *Mitől fordítás a fordítás?* Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Konecny Christine: *La nostra concezione di collocazione*, In: <http://www.kollokation.at/it/ilprogetto/la-nostra-concezione-di-collocazione/> (Letöltés ideje: 2018. 01. 18)
- Masini Francesca (2011): Polirematiche, parole. In: *Enciclopedia dell'Italiano*. Istituto dell'Enciclopedia Italiana G. Treccani, Roma. 1109-1112.
- Squillante Luigi (2016): *Polirematiche e collocazioni dell'italiano*. Universitätsverlag Hildesheim, Hildesheim.
- Voghera Miriam (2004): Polirematiche. In: *La formazione delle parole in italiano*. Szerk: Grossmann Maria, Rainer Franz. Niemeyer, Tübingen. 56-69.